

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2026.4/16>**Біліченко П. Г.**<https://orcid.org/0000-0003-0359-5807>

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

Шерудило А. В.<https://orcid.org/0000-0001-5980-7253>

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

Зінченко О. В.<https://orcid.org/0000-0003-4625-7533>

Інститут психології імені Г. С. Костюка

Національної академії педагогічних наук України

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЙ

Метою статті є визначення основних психолого-педагогічних орієнтирів забезпечення оптимальної вищої освіти на прифронтових територіях в умовах тривалої війни. У проведеному теоретичному дослідженні аналізуються ключові стратегічні напрями оптимізації функціонування ЗВО, що перебувають у безпосередній близькості до зони бойових дій. Пріоритетним орієнтиром зафіксовано комплексну безпеку, що включає як чітке дотримання правил фізичного захисту, так і створення атмосфери емоційної підтримки та психологічної стійкості учасників навчання. Встановлено, що організація освітнього процесу має базуватися на принципах гнучкості й адаптивності, поєднуючи синхронні й асинхронні формати дистанційної освіти. Акцентовується на необхідності активного використання проблемного навчання. З'ясовано, що впровадження сучасних інформаційних технологій у процес вищої освіти має передбачати чітку педагогічне й психологічне обґрунтування. Виявлено, що важливим складником функціонування ЗВО прифронтових територій є впровадження технологій розвитку резильєнтності, що передбачає трансформацію освітніх компонент і моделювання специфічних фахових ситуацій. Описано важливість підтримки суб'єктної позиції студентів, розвитку їхньої академічної самостійності, відповідальності й активної участі у життєдіяльності прифронтових громад. Визначено, що професійна підготовка майбутніх фахівців на прифронтових територіях має бути чітко зорієнтована на формування готовності до діяльності в умовах високої невизначеності та соціальної нестабільності. Зроблено висновки про те, що системна реалізація запропонованих орієнтирів дозволить зберегти якість навчання й забезпечити психологічний добробут викладачів і студентів у критичних умовах війни. Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності практичного впровадження описаних орієнтирів оптимізації вищої освіти на прифронтових територіях. Особливо це стосується розв'язання питань дистанційної освіти й штучного інтелекту у функціонуванні закладів вищої освіти.

Ключові слова: суб'єкти освітнього процесу, вища освіта, прифронтові території, безпека, стресостійкість, дистанційна освіта.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти України перебуває у стані перманентної нестабільності, що, перш за все, пов'язано з агресивною війною російської федерації проти нашої держави. Негативні наслідки такої соціальної ситуації є різноманітними: демографічні (зниження кількісних і якісних показників студентського контингенту й кадрового забезпечення через міграційні процеси), психологічні (втрата мотивації студентів до навчання, загальне підвищення психологічного стресу суб'єктів освітнього процесу); організаційні (збереження ефективності професійного навчання у контексті забезпечення належних безпекових умов); економічні (втрата майна освітніх закладів, загальне зниження фінансування освітньої діяльності). Звісно, найдраматичніший вплив війни на вищу освіту полягає у постійній загрозі життю і здоров'ю здобувачів вищої освіти й викладачів. Усі перераховані труднощі визначають небезпеку загального зниження ефективності освітньої підготовки фахівців різних галузей народного господарства. У цьому контексті останні чотири з половиною роки зусилля представників педагогічної й психологічної науки спрямовані на пошук теоретичних підходів і конкретних практичних кроків з оптимізації функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану. Значний науковий доробок з цього питання відображає його виключну актуальність, проте слід зважати на недостатньо з'ясовані аспекти проблеми. Зокрема, потребує уточнення психологічна специфіка організації вищої освіти в умовах війни, оскільки поняття «воєнний стан» є занадто широким і не відображає всіх конкретних особливостей соціального впливу на суб'єктів освітнього процесу. З огляду на це функціонування закладів вищої освіти (ЗВО), що перебувають на прифронтових територіях потребує особливої уваги через значну нестабільність безпекових обставин. Тож аналіз і визначення психолого-педагогічних основ здійснення вищої освіти на прифронтових територіях дозволяє створити фундамент для загального покращення освітньої діяльності ЗВО. Звісно конкретні практичні рішення щодо освіти у безпосередній близькості до лінії фронту потребують експериментальної перевірки, але їх психологічне й педагогічне обґрунтування є обов'язковою умовою ефективності цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічного обґрунтування реалізації вищої освіти в умовах війни почала системно висвітлюватися у наукових джерелах України з 2014 року. Проте інтенсивність її вивчення

значно зросла після початку повномасштабного вторгнення. Так, до основних деструктивних наслідків війни для системи функціонування ЗВО відносять обмеження фінансування галузі, масштабні й регулярні руйнування освітньої інфраструктури, обмеження свободи академічної мобільності, вимушене переміщення населення, зменшення кількісного складу вступників, втрата студентського контингенту [2, с. 141]. У цьому контексті, С. Сідлецький і А. Шандар вказують на такі аспекти оптимізації системи вищої освіти в умовах воєнного стану: реалізація освіти відповідно до індивідуальних потреб здобувачів освіти, соціуму й економіки; планування освітньої підготовки з врахуванням технологічних трансформацій та економічних змін; створення фундаменту для зростання автономії ЗВО; якісний, а не лише формальний контроль якості кадрів; продуктивна інтеграція інформаційних технологій на основі визначення психологічної й соціальної специфіки процесу; реалізація принципів підприємництва у науково-дослідній діяльності університетів в умовах війни [7]. З викладеної інформації можемо бачити, що для оптимізації вищої освіти під час воєнного стану слід обов'язково мати на увазі психологічну специфіку суб'єктів освітнього процесу – педагогів і студентів.

Л. Пилипенко і Ю. Пристайко встановили, що студенти під час воєнного стану досить чутливі до різноманітних травмувальних впливів війни [6, с. 65]. При цьому загальні показники психічного здоров'я юнаків і дівчат є досить низькими. Здобувачам вищої освіти під час війни властиві реакції гострого стресу, проблеми зі сном і харчовою поведінкою. О. Овчаренко вказує на зростання проявів реакцій тривоги, депресії, стресу в умовах воєнного протистояння [5, с. 81]. Суттєве значення для подолання цих негативних емоційних проявів має підтримка педагогів і цілеспрямовані дії з формування емоційної стійкості особистості. М. Цимбалюк і Н. Жигайло вважають, що важливим етапом формування стресостійкості студентів в умовах воєнного стану є розвиток структури духовних цінностей [8, с. 135].

На окрему увагу заслуговують наукові праці, що розкривають психологічну специфіку суб'єктів вищої освіти з прифронтових територій. О. Каменецька й І. Астремська зазначають, що підвищений рівень переживання стресу таких студентів поєднується з їх достатньою адаптивністю [3, с. 1755]. Дані про вагомий ресурси резильєнтності студентів з прифронтових територій підтверджуються результатами дослідження

О. Білик, А. Борисової й В. Носенка [1]. У контексті аналізу означеного питання слід також враховувати проблему студентів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи. У результаті проведеного дослідження О. Литвиненко констатує суттєвий адаптивний потенціал цієї категорії здобувачів освіти [4, с. 62]. Водночас звертається увага на необхідність більшої уваги до таких студентів з боку психологічної служби.

Не претендуючи на вичерпний теоретичний аналіз такої масштабної проблеми, ми можемо виокремити загальні тенденції її вивчення. Зокрема у фокусі дослідників, зазвичай, знаходяться емоційні характеристики студентів в умовах війни. Водночас спроби побудувати цілісну стратегію оптимізації вищої освіти на прифронтових територіях практично відсутні.

Постановка завдання. Мета статті передбачає визначення основних психолого-педагогічних орієнтирів забезпечення оптимізації вищої освіти на прифронтових територіях в умовах тривалої війни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних джерел з проблеми освітніх тенденцій сучасної України й врахування воєнної ситуації на прифронтових територіях дозволяє виокремити основні психолого-педагогічні орієнтири функціонування ЗВО. Матеріал дослідження заснований як на теоретичному огляді, так і на досвіді організації освітнього процесу Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка – закладу освіти, що перебуває у безпосередній близькості від зони бойових дій.

1. *Комплексне забезпечення безпеки освітнього процесу.* Базовий орієнтир діяльності ЗВО в умовах війни, що набуває особливої актуальності на прифронтових територіях. При цьому концепт «безпека» розглядається як у фізичному, так і психологічному вимірі. У першому випадку мова йде про врахування можливості авіаударів та артилерійських обстрілів у контексті організації освітнього процесу. У ЗВО прифронтових територій засвоєння правил поведінки під час повітряних загроз суб'єктами освітнього процесу має бути не формальністю, а обов'язковим і контрольованим процесом. Психологічний аспект безпеки освітнього процесу передбачає створення атмосфери перманентної емоційної підтримки й взаємоповаги як основи зниження негативного впливу різних видів стресу у період війни. Важливим є налагодження ефективної роботи психологічної служби закладу освіти, діяльність якої буде

враховувати актуальний стан і потреби суб'єктів освітнього процесу. Актуальним завданням є забезпечення інформаційної безпеки освітнього процесу, що передбачає просвітницькі заходи зі студентами на тему негативних наслідків когнітивної війни.

2. *Гнучкість освітнього процесу в умовах динамічних воєнних обставин.* Цей орієнтир безпосередньо пов'язаний з реалізацією безпечного освітнього середовища. Слід пам'ятати про те, що на прифронтових територіях освітній процес переважно здійснюється у дистанційному форматі. Це, своєю чергою, відкриває вищі можливості забезпечення адаптивності й гнучкості освітнього процесу в умовах війни. Зокрема доцільно застосовувати можливості синхронного й асинхронного варіантів онлайн освіти. Проте є небезпека перетворення освітнього процесу на формальне «переписування» тексту, що нівелює цінність професійної підготовки. З огляду на це заслуговує на увагу використання проблемного навчання й дискусійних форм роботи, що можуть реалізовуватися у месенджерах або інших комунікативних платформах поза фіксованим часом навчальних занять. Іншими словами, використання навчального розкладу у закладах вищої освіти прифронтових територій має враховувати конкретні безпекові умови й інноваційні форми й методи здійснення освіти. Крім того, слід пам'ятати про труднощі технічного характеру (проблеми з інтернет-з'єднанням), що можуть значно посилитися внаслідок зростання інтенсивності бойових дій.

3. *Психологічно й педагогічно обґрунтована інтеграція сучасних інформаційних технологій в освітній процес ЗВО.* Як уже зазначалося на прифронтових територіях освіта переважно здійснюється у дистанційному форматі. З огляду на це, актуалізується питання максимального розкриття можливостей цього процесу, що не має перетворитися на просте копіювання традиційного навчання через відеозв'язок. Основою успішності такої освіти є планування педагогічної діяльності з урахуванням емоційних і когнітивних показників студентів і викладачів. У межах дистанційної освіти в умовах війни важливо також стимулювати навчальну самостійність і рефлексію студентів. Комунікація дистанційного курсу має базуватися на принципах взаємоповаги, науковості, проблемності, врахування державних і регіональних тенденцій професійної галузі. У контексті сучасних реалій науково-технічного прогресу важливою є зміна підходів до впровадження штучного

інтелекту в освітній процес. Інтенсивний розвиток сучасних мовних моделей має передбачати трансформацію дидактичних і наукових завдань вищої освіти. Зокрема, актуалізуються питання розроблення навчальних елементів, що передбачають формування професійних компетенцій з використанням можливостей штучного інтелекту. Водночас застосування завдань простого репродуктивного характеру має бути мінімізовано.

4. *Використання технологій розвитку стресостійкості та резильєнтності суб'єктів освітнього процесу.* Реалізація цього орієнтиру має здійснюватися не лише у психологічній, а й у педагогічній площині. Тобто, психологічна служба університетів має здійснювати діяльність, спрямовану на підвищення ефективності емоційної саморегуляції й продуктивності поведінки в екстремальних умовах. Водночас доцільною є трансформація освітніх компонент, що мають включати формування резильєнтності в умовах війни у контексті закріплення відповідних компетентностей і програмних результатів навчання. Знову актуалізується питання конкретних практичних кроків у здійсненні цього орієнтиру. У цьому контексті слід поєднувати тренінгові форми роботи й проблемне навчання з можливостями сучасних технологій, зокрема, штучного інтелекту. Так, актуальним є впровадження у систему навчальних занять завдань з аналізу конкретних професійних кейсів і моделювання фахових ситуацій, що вимагають емоційної стабільності й резильєнтності. Окрему увагу слід приділяти заходам з оптимізації емоційної регуляції викладачів.

5. *Підтримка суб'єктної позиції студентів.* Організація освітнього процесу має актуалізувати академічну самостійність, відповідальність, рефлексію, критичне мислення й активну соціальну позицію здобувачів вищої освіти. Реалізація цього орієнтиру має базуватися на фундаменті суб'єкт-суб'єктної освітньої взаємодії й забезпечення партнерської взаємодії учасників навчання. Важливою умовою дотримання цього орієнтира є відмова від директивних, авторитарних форм педагогічного впливу з підвищенням частки дискусійних обговорень навчального матеріалу. Право на власну думку має стати не просто декларативним лозунгом, а важливим елементом освітнього процесу. При цьому дискусії й підтримка суб'єктності мають базуватися на принципах взаємної поваги й реалізації індивідуальної траєкторії освіти. У контексті реалій прифронтових територій забезпечення суб'єктності здобувачів вищої освіти має передбачати звернення до

конкретних аспектів соціальної й воєнної ситуації. Зокрема доцільно залучати студентів до участі у заходах самоврядування, що стосуються оптимізації життя прифронтових громад. Звісно такі кроки мають здійснюватися з урахуванням конкретної динаміки безпекових обставин.

6. *Підтримка ефективних каналів комунікації між учасниками освітнього процесу – викладачами, студентами, адміністрацією закладу, психологічною службою.* Близькість до зони бойових дій має максимально спростувати бюрократичні процедури організації діяльності ЗВО. При цьому на перший план має виходити питання оптимізації й мобільності реагування на зміни безпекової ситуації. Цей орієнтир має передбачати комплекс психологічних, педагогічних і організаційних рішень. В умовах функціонування ЗВО прифронтової території, здійснення офіційної комунікації має підтримуватися й доповнюватися відповідним неофіційним спілкуванням. Тобто мають розв'язуватися не лише актуальні освітні завдання, а й реалізовуватися психологічна підтримка й заходи з особистісного розвитку студентів. Важливим моментом таких комунікативних мереж в освітньому закладі має бути вміння швидко й адаптивно реагувати на небезпеки воєнного часу.

7. *Спрямованість освіти на формування готовності до професійної діяльності в умовах невизначеності й соціальної нестабільності.* Одночасно із засвоєнням професійних компетенцій необхідно розвивати у студентів навички швидкого прийняття рішень, критичного мислення й відповідального ставлення до своїх дій. Підготовка майбутніх фахівців має здійснюватися з урахуванням конкретних реалій соціальної й воєнної ситуації. При цьому важливо враховувати не лише загальнодержавний, а й регіональний аспект здійснення майбутньої професійної діяльності фахівця. Тобто у контексті вищої освіти мають розглядатися конкретні питання життєдіяльності прифронтових громад.

Висновки. У проведеному теоретичному дослідженні визначаються ключові стратегічні напрями оптимізації функціонування ЗВО, що перебувають у безпосередній близькості до зони бойових дій. Пріоритетним орієнтиром визначено комплексну безпеку, що включає як чітке дотримання правил фізичного захисту, так і створення атмосфери емоційної підтримки й психологічної стійкості учасників навчання. Організація освітнього процесу має базуватися на принципах гнучкості й адаптивності, поєднуючи

синхронні й асинхронні формати дистанційної освіти з використанням проблемного навчання. При цьому впровадження сучасних інформаційних технологій у процес вищої освіти має передбачати чітку педагогічне й психологічне обґрунтування. Важливим складником функціонування ЗВО прифронтових територій є впровадження технологій розвитку резильєнтності, що передбачає трансформацію освітніх компонент і моделювання специфічних фахових ситуацій. Особливий акцент робиться на підтримці суб'єктної позиції студентів, розвитку їхньої академічної самостійності, відповідальності й активної участі у життєдіяльності прифронтових громад. Професійна підготовка майбутніх фахівців на прифронтових територіях має бути цілеспрямовано зорієнтована

на формування готовності до діяльності в умовах високої невизначеності та соціальної нестабільності. У цьому контексті важливим є налагодження оптимальної системи комунікації між різними учасниками освітнього процесу в ЗВО. Системна реалізація запропонованих орієнтирів дозволить зберегти якість навчання й забезпечити оптимальний психологічний стан викладачів і студентів у критичних умовах війни. Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності практичного впровадження описаних орієнтирів оптимізації вищої освіти на прифронтових територіях. Особливо це стосується розв'язання питань дистанційної освіти й штучного інтелекту у функціонуванні освітніх закладів.

Список літератури:

1. Білик О. М., Борисова А. О., Носенко В. В. Актуальний стан особистісних ресурсів подолання тривалої стресової ситуації здобувачів вищої освіти прифронтових територій. *Психологія безпеки*. 2025. Том 2. № 2. С. 17–35. <https://doi.org/10.33405/3083-7235/2025/2/2/353425>
2. Жила Г. Вища освіта в умовах війни: виклики, проблеми, перспективи для студентів та науковців. *Молодь і ринок*. 2023. № 2 (210). С. 141–145. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.274694>
3. Каменецька О. Ю., Астремська І. В. Психоемоційні стани здобувачів вищої освіти прифронтових територій України в умовах воєнного часу: результати емпіричного дослідження. *Наукові перспективи*. 2026. № 3 (69). С. 1749–1760. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-3\(69\)-1749-1760](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-3(69)-1749-1760)
4. Литвиненко О. О. Практичні аспекти роботи психолога із внутрішньо переміщеними студентами першого курсу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 1 (10). С. 60–63. [https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1\(10\).15](https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1(10).15)
5. Овчаренко О. Ю. Психоемоційний стан студентів в умовах збройного конфлікту. *Габітус*. 2023. Вип. 53. С. 75–81. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.12>
6. Пилипенко Л. В., Пристайко Ю. Р. Емпіричне дослідження впливу воєнного стану на психічне здоров'я особистості юнацького віку. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2023. Т. 1. С. 58–66. <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/12153>
7. Сідлецький С., Шандар А. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 64. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-151>
8. Цимбалюк М., Жигайло Н. Формування стресостійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. *Вісник Львівського університету. Серія Психологічні науки*. 2022. С. 128–136. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.17>

Bilichenko P. G., Sherudylo A. V., Zinchenko O. V. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL GUIDELINES FOR ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN FRONTLINE AREAS

The purpose of this article is to identify the main psychological and pedagogical guidelines for ensuring optimal higher education in frontline territories under conditions of prolonged war. This theoretical study analyzes the key strategic directions for optimizing the functioning of higher education institutions located in close proximity to the combat zone. Comprehensive safety has been identified as a priority guideline, including both strict adherence to physical safety protocols and the creation of an atmosphere of emotional support and psychological resilience for students. It has been established that the organization of the educational process should be based on the principles of flexibility and adaptability, combining synchronous and asynchronous formats of distance education. The study emphasizes the need for the active use of problem-based learning. It has been established that the introduction of modern information technologies into the higher education process must be based on a clear pedagogical and psychological foundation. It has been found that an important component of the functioning of higher education institutions in frontline territories is the implementation of resilience-building technologies, which involves the transformation of educational

components and the simulation of specific professional situations. The importance of supporting students' agency, developing their academic independence, responsibility, and active participation in the life of frontline communities is described. It is determined that the professional training of future specialists in frontline territories must be clearly oriented toward preparing them to operate under conditions of high uncertainty and social instability. It has been concluded that the systematic implementation of the proposed guidelines will help maintain the quality of education and ensure the psychological well-being of faculty and students under the critical conditions of war. We see prospects for further research on this issue in the experimental verification of the effectiveness of the practical implementation of the described guidelines for optimizing higher education in frontline territories. This particularly refers to addressing issues of distance education and artificial intelligence in the functioning of higher education institutions.

Keywords: *agents of the educational process, higher education, frontline territories, safety, stress resilience, distance education.*

Дата першого надходження статті до видання: 23.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.09.2026